

VISSZAEMLEKEZÉSEK

TATÁR IMRE

KÓBORLÁS BUDAPESTEN ÖTVENHAT UTÁN

Naplórészletek a szovjet csapatok bevonulását követő hetekről

Wandering in Budapest after 1956.

Diary Excerpts from the Weeks Following the Soviet Troops Invading Hungary

The author was a journalist specialised in foreign affairs at the newspaper *Szabad Nép*, at *Nép-szabadság* (on the paper's first three days), and at *Esti Hírlap* from the end of December. In order to protest against the Soviet troops invading Hungary and defeating the revolution he went on strike with many of his colleagues after 4 November. He kept a diary of his personal experiences during these few weeks, giving us some idea about his personal life and the condition of the streets of Budapest. He now thinks that he did not look at the events from the better-known and rightly repeated aspects but from his special situation. The newspaper for which he worked until the revolution was the object of the uprising's hatred – but he himself agrees with the aims of the revolution and recognizes its legitimacy. The reminiscences were written in this state of mind.

Keywords: 1956 Revolution and War of Independence, the invasion of Hungary by Soviet troops, strike, condition of the streets and dwellers of Budapest

A szerző – külpolitikai újságíró volt a *Szabad Népnél*, a *Népszabadságnál* annak első három napján. Később, december végétől az *Esti Hírlap* szerkesztőségében. Tiltakozásul a szovjet csapatok bevonulása és a forradalom leverése ellen – november 4-ét követően (sok kollégájával együtt) sztrájkba lépett. E néhány hét személyes eseményeiről naplót vezetett: képeket villantott fel személyes sorsáról és Budapest utcáinak állapotáról. Úgy véli most, hogy nem az ismertebb – és méltán ismételt – oldalukról szemlélte az eseményeket. Sajátos helyzetéből. Az újság, amelynek szerkesztőségében addig dolgozott, a forradalmi gyűlölet tárgya – ő maga, egyetért a forradalom céljaival, elismeri jogosságát. Örvendett, tollal igyekezett szolgálni a megelőző enyhítéseket, reformokat, a diktatúra lazulását. Mégis – ott van nevén a bélyeg: „a Szabad Népek, a kommunista párt lapjának (volt) munkatársa.” Ebben a lelkiállapotban íródtak az alábbi sorok is. Ma már sok mindenről másként gondolkozom, a „társakat” is másképp szólítom. Tekintsük az alábbiakat kordokumentumnak.

Az utca képe
(1956. november 14.)

A budapesti utcákon járok a forradalom után – illetve! –, tegnap Kende azt mondta, hogy a forradalomnak nincs vége! Így legfeljebb a fegyveres harcoknak. Remélhetőleg.

Először az emberekről, ahogy találkozom velük. Rengetegen járnak az utcán, vásárlók és nézelődők. Csaknem mindenkinél táska, szatyor vagy hátizsák. Ki határozott céllal megy, ki azzal, hogyha valamit lát, megveszi. Az üzletek előtt hosszú-hosszú sorok.

A Vörösmarty téri áruház előtt száz-százötven méteres, hármás-négyes sor, de lehet, hogy körülöleli a tömböt. Valamennyi Váci utcai bolt előtt sort állnak. A belvárosi értelmiség és a polgárság vidéken szabadul a pénztől. Inflációtól fél, s nem alaptalanul. Még ha meg is indul rövidesen a munka, akkor is számíthatunk bizonyos inflációra, hiszen három hete nem dolgozik senki, de fizetést kapnak. S ha meg is indul a munka! Amíg a kooperáció helyrezőkkel, eltelik egy kis idő, de a fizetéseket azért ki fogják adni így is. Ma találkoztunk az Andrássy úton Berndorfer doktor sógorával, Csepelről jött. Nem dolgoznak. A munka felvétele? A mi jó tervgazdálkodásunk most is nehezíti a dolgot – nincs semmi nyersanyag- és félkészáru-tartalékunk!

No, de visszatérnék a Váci utcába. Úgy látszik vásárlási hisztéria vett erőt az emberekben. Az élelmiszerellátás viszonylag rendes, most az iparcikkek lettek igen kapósak. Még a játékküzetek, a porcelánszobrokat és a csecsebecskéket áruoló bolt bejáratánál is sorban állnak. Persze, ez jobb, mintha élelmiszert vásárolnának fel. Úgy hallottam, hogy a Belkereskedelmi Minisztérium raktárában másfél milliárd értékű fekvő áru van (nyilván főként exportból itt maradt textil). Tudnak adni a pénzért valamit. Most veszem észre, hogy még mindig úgy gondolkozom, mint régebben, azonosítva magamat az állammal és annak intézkedéseivel – pedig ma már nem azonosulok!

Még csak annyit a sorban állásról, hogy a Ráday utcában járva egy „Fényképész” tábla alatt is sorban álló embereket láttam. Az első pillanatban azt hittem, hogy fényképezésre várakoznak. Kiderült, hogy egy háztartási bolt is van ott, oda mennek, de a nagy sorban állási mozgalom közepette már azon sem lepődtem volna meg, ha néhányan gyorsfénykép-be akarták volna fektetni a pénzüket.

Milyen az utca képe? A belváros még istenes, de amint kiérek a Kálvin térre, kezdődnek a romok, törmelékek, lidércnyomásos látvány. Az ember szeretné behunyni a szemét, aztán kinyitni abban a hiszemben, hogy mindez csak álom volt, hogy az utcák és a házak épek, nincsen rom és felszakított úttest, betört ablak és élettelenül lógó villamosvezeték. De sajnos mindez való, tébolyító és kétségbeejtő. Sebek, szörnyű sebek a város testén, amelyet „a forradalmi munkás-paraszt kormány” hívására interveniált szovjet tankok okoztak. „Vandál pusztítás!” „Mennyit romboltak ezek az oroszok!” Ezt hallja az ember az utcán, a hömpölygő tömeg csak nézi, jár a kövek között, s a látvánnyal csak táplálja, táplálja a gyűlöletet a Szovjetunió s vele minden ellen, ami szovjet vagy kommunista. A vörös csillag és a vörös zászló a pusztítás és az erőszak szimbóluma lett, egy évtizedre vagy még annál is többre.

A Rákóczi úttól az Andrássy útig jóformán nincs ház, amely ne kapott volna belövést. Belövés: minden lyuk mögött legalább egy többé-kevésbé tönkre ment vagy bemocskolódott szoba. Fél-egyméteres lyuk a falban, mögötte széthullott téglák, por, vakolat, az ablakeret szétfröccsent szilánkjai, sok esetben tönkre ment bútor, esetleg a lángok martalékává lett szekrény, könyvtár, szék, fotel, függöny. Nagynénémék egyik szobája teljesen kiégett ruhástól, terítőtől, csecsebecséstől.

De van még tragikusabb látvány is – a Lenin körút és a Barcsay utca sarkán álló háromemeletes, szép ház földszintjén bútor mintaüzlet volt. A földszint és az emelet jó része teljesen kiégett, a ház közepe körülbelül egy lakás szélességében a tetőtől kezdve lezuhant. Lent emeletnyi magasságú törmelék-tömb, deszka, T-vas, téglák. Feljebb a volt szobák udvari méretű falán, ajtóknál a levegőben, s fent a harmadik emeleten szép sárgára festett fal közepén véletlenül épségben maradt festmény.

A járda nem is járható, a törmelék kis hegyet alkot, de már kezdik fent is takarítani az épületet, a törmelék, a sűrű por füstöt eregetve hull alá. Nem is tanácsos a járdán kószálni, ki tudja, mikor zuhan le egy félig leszakadt erkély vagy csonka oszlop?

De az utca közepén is nehezen jár a hömpölygő tömeg. A Dohány utcánál a forradalmárok felszedték a síneket és az utcaköveket – barikádot építettek –, ugyanilyen védelmi vonal volt a Wesselényi utcánál. Úgy látszik, ezt a szakaszt védték, ezért oly szörnyű itt a kép. Akinek csak az ablakai törtek be, szerencsésnek érzi magát.

Miért kellett ezt tenni, miért kellett a kommunizmusnak és a szovjet névnek a végső kegyelemdőfést így megadni, miért kellett így pusztítani! Talán másutt még részletesen megfogalmazom magamnak álláspontomat is, érveimet, hogy nem volt elkerülhetetlen a szovjet csapatok behívása! Most csak azt jegyzem meg, hogyha ilyen hatalmas erejű páncélos hadsereg támadott meg bennünket, nem kellett volna a reménytelen fegyveres harcot folytatni, hiszen a szovjet tankok minden egyes puskalövésre egy vagy több ágyúlövessel válaszoltak. Amelyik házban a felkelők (köztük már a végén politikai célokat nem követő felelőtlen fegyveresek is) lőttek, azt a házat halálra ítélték. Ezt meg kellett volna gondolni. Ez persze még nem változtat azon a tényen, hogy a fő, a kiinduló hiba a szovjet csapatok behívása volt.

Itt-ott a falon géppel írt vagy sokszorosított kiáltványok. Ma három félélet láttam. Az elsőt a Kálvin téren, ez még november 7-i dátumot visel. Nyilván a budapesti harcok idején készült. Aláírása: „Vérpecsétünk”. Majd „A főhadiszállás”. Harcoljatok az igazságért, ha mi elesünk, folytatásotok ezt a harcot – mondja a kiáltvány, amelyet nem tudok szó szerint idézni. Ne higgyetek se a keleti, se a nyugati propagandának, nekünk nem kell se szovjet paradicsom, se nyugati mennyország, a magunk életét akarjuk élni! Ne a kommunizmust döntsétek meg, hanem az áruló kommunista vezetőket!

Szagatott mondatok, sok felkiáltó jellel, érezni, hogy a forró hittel halálba menők kiáltása volt ez, a bármilyen színű nagyhatalmi politikából s az ezt kiszolgáló honi vezetőkbeli való kiábrándult, de a népben és a szocializmusban hívó emberek kiáltása. Ez a gépelt cédula egy elhalt kiáltás a Kálvin téren. Vajon hol vannak? Vajon nem lehetne-e rájuk támaszkodva tisztázni a helyzetet?

A másik két kiáltványt a körúton láttam egymás mellett. Az egyik a Ganz Vagongyár munkástanácsáé, s a következőket kívánják a munka felvétele ellenében: a szovjet csapatok vonuljanak ki Budapestről és a városokból támaszpontjaikra, majd adjanak elfogadható határidőt az országból való kivonulásra, alakuljon új kormány Nagy Imre és Kovács Béla részvételével, majd adjon a kormány elfogadható határidőt az általános, titkos választásokra, amelyen az 1945-ös koalíció öt pártja indulna; az ÁVH valóban szűnjön meg; az ország legyen semleges; engedjék be az ENSZ küldötteket; a Rádió és az újság írjon igazat. Gyárat, földet vissza nem adunk!

Mellette az Egyetemi Forradalmi Ifjúság papírja. Eszerint: Nagy Imrét és Malétert engedjék szabadon (Maléter nyilván szovjet fogoly, Nagy Imre a jugoszláv követségen van), a november 3-i Nagy Imre-kormány jöjjön vissza, a Szovjetunió tekintse magáénak az ENSZ határozatát, mint Anglia és Franciaország. Ne higgyetek a Kádár-klikknek! Szirmai szerint Kádárnak is az a véleménye, hogy az egypártrendszer megbukott, egy párt nem tudja vállalni az országvezetést. De mit szól ehhez a Szovjetunió, és hogyan oldják meg?

Bábel
(1956. november 19.)

Mostanság egy nap alatt annyi minden változik, vagy legalábbis derül ki, mint régebben egy év alatt se. Szédítő gyorsasággal rohanunk valami felé, amiről valószínűleg senki nem tudja, hogy micsoda – mi sem tudjuk, akiket pedig a marxizmus-leninizmus ismerete „bölcslőrelátással”, a társadalom törvényeinek és fejlődésének ismeretével „áldott meg”.

Az élet reggel nyolc és délután három között zajlik, eddig tartanak nyitva az üzletek, eddig vannak az üzembelen az emberek, eddig járkalunk ide és oda hírek szerzéséért, politikai véleménycseréért, aztán mindenki hazatér, s otthon, a hosszú estéken emésztí, amit napközben kapott, hallgatja a Rádiót – Budapestet, az Amerika Hangját a Szabad Európát és Újvidéket. Ebből valami megközelítőleg objektív kép már összeállhat. Ma sok tanulságos élményem volt. Mindenekelőtt reggel felhívtam telefonon Zsoldos Árpádot, egy nagyon rendes munkásfiút, aki jelenleg a Goldberger munkaügyi osztályán dolgozik. Kítörő örömmel fogadta jelentkezésemet, a lövöldözések idején maga is keresett engem telefonon, pedig nem is vagyunk régi ismerősök. Nézeteink azonban, mint ma kiderült, nagyon hasonlóak. Elgyalogoltam tehát Kelenföldre, a Goldberger Textilművekbe, s ott egy órát beszélgettem Zsoldossal, egy Leitner nevű mérnökkel, és néhány percre a végén csatlakozott a beszélgetéshez Tamási Béla, a gyár munkástanácsának elnökhelyettese. Mindhárman volt párttagok, a volt párton belüli ellenzékhez tartoztak. Körülbelül egy hónappal ez előtt ugyanitt beszéltem velük, arról panaszkodtak, hogy a pártbizottság a régi Rákosi-stílusban dolgozik, nem képes változtatni nézetein és módszerén. Nos, mit mondanak most?

Először engem kérdeztek. Beszéltem nekik, amit tudtam. Gomulka moszkvai tárgyalásairól, amelyek során egy „lengyel utat” akar kicsikarni a Kremltől, elmondtam véleményemet arról, hogy Nagy Imre koalícióját meg kellett és lehetett volna menteni. Az ő véleményük – illetve a beszélgetés során kialakult álláspont – röviden összefoglalva a következő: a Kádár-kormányának nincs hitele, Kádárt sokan éppen úgy meggyűlölték, mint Gerőt (bár Leitner később az én érveimet ismételve kijelentette, hogy Kádárt valahogy meg kellene menteni egy jövő kormány számára), a kormányának át kellene alakulnia olyanok részvételével, akikben bíznak az emberek. A többpártrendszer nem helyeslik, mert ez széthúzást hoz. Nem is több párt koalíciója lenne most helyes, hanem több hitelt érdemlő személy koalíciója. Zsoldos szerint nem kell Kisgazda Párt, nem kell paraszt vagy szocdem-párt, e pártok csak széttagolnák egy-egy osztályon belül az embereket. Hívják össze a munkás-paraszt-értelmiségi-ifjúsági tanácsok küldötteit, illetve legyen ennek egy legfelsőbb parlamentszerű szerve. Tamási azt mondta, hogy ez már fel is merült egy budapesti munkástanács központban, s azt kívánják, hogy ilyen fajta tanácsgyűlés válasszon kormányt Nagy Imrével az élen. Ez a kormány lenne hivatalban a választásokig. Zsoldos sem jugó, sem lengyel utat nem ajánl, legyen nekünk magyar utunk ezen az alapon. Ezért aztán helyesléssel fogadták azt a megjegyzésemet, hogy jó lenne egy *Magyar út* című lap, amely a szocializmus építésének sajátos útját segítené kidolgozni Magyarországon.

Mit tanácsolnak, mit tegyenek az újságírók? Indítsanak egy lapot, amely a munkások, a munkástanácsok álláspontját írja meg. A *Népszabadság*ban nem bíznak, mint ahogy fenntartással fogadják az MSZMP-t is – a régi párt és lap örökösének tekintik. Megint csak egy lap van, egy hang, mint régen a *Szabad Nép* idejében. Legyen több újság.

Mi a helyzet a gyárban? Hiszen a központi munkástanács felhívása mára szól. A munka reggel megindult a szövődében, a Vigóne-fonodában. A szövődében kezdetben ugyan vonakodtak, mondván, az oroszok még mindig deportálnak embereket, van lövöldözés, rossz a közlekedés, de azért mégis munkába álltak. De a kétezer ember (a létszám kétharmada), aki bejött, természetesen, ha akarna, se tudna dolgozni, mert csak egy műszak indult be nagyjából. Nem is mindenki azért jött be, hogy dolgozzék, hanem, mert különben nem kap fizetést. Aki tizedikén nem vette föl a munkát, az a rendelet értelmében nem kap pénzt. Márpedig tizedikén senki nem kezdett dolgozni. Mi lesz? Tamási szerint valami előleget majd adnak, s ezt később elfelejtik levonni. Hiába, forradalom van, s a munkástanácsok kezében van bizonyos hatalom – a sztrájk fegyvere. Szóval a mai munkakezdés csak részleges. Az óbudai Goldbergben – informált bennünket Tamási – csak bejöttek az emberek, de a munkát nem kezdték el. Az okot nem tudom, de valószínűleg az orosz akció.

Az üzemben tehát igencsak labilis, bizonytalan a helyzet, eldőlhet a munka felvétele felé, s ellenkező irányba is. Az oroszok mindent megtesznek, hogy a józan konszolidációt akadályozzák. Úgy tűnik, hogy elkezdtek egy erős kéz politikát. Több jele van ennek.

Mit mondanak a munkások?

(1956. november 21.)

Ez a cím persze túlzó, nincs a „munkás”, százféle vélemény és árnyalat van köztük is, mint ahogy elvont politikai értelemben használhatatlan fogalom „az értelmiség”. Most is tíz munkásról van szó, akikkel a Budapesti Szerszámgépgyárban beszéltem tegnap. Kimentem az üzembe, mert érdekelt az ottani hangulat, mert Margittával úgy állapodtunk meg, hogy erősítsük munkáskapcsolatainkat, s minél több emberrel beszélünk, nyerjük meg őket a mi álláspontunknak (egyelőre ugyan magam csak hallgattam az ő véleményüket). Nem sokra megy az ember, ha csak bejárogat az újságíró klubba, megeszi a menüt, s hallgatja az ott összegyűlekvő, saját levébe fővő, politizálókat, de azt hiszem, mit sem cselekvő és mit sem tudó újságírók végeláthatatlan beszélgetéseit. Igaz, ez is kell, ide gyűlnek az események hírei is.

De visszatérek a Budapesti Szerszámgépgyárhoz. Reggel felhívtam az ÜB-elnököt, s nagyon jól esett, hogy örömmel fogadta a jelentkezésemet, emlékezett rám november 3-ról, ugyanis ekkor a szovjet intervenció előtti napon is kint voltam itt, csináltam egy riportot, amely nem jelenhetett már meg. De az ÜB-elnök ismert régebbiről a *Szabad Néptől* is, így mutatott be a munkástanács elnökének, egy Hajós nevű munkásembernek és egy Domonkos nevű tanácstagnak: „Tatár szaktárs, akinek a cikkeiről beszéltem nektek.” S ez egyszer nem újságírói hiúságról van szó, hanem arról, hogy az emberek megfigyelték, ki írt sztálinista és ki emberséges cikkeket a lapban.

Kapus, az ÜB-elnök bemutatott a munkástanács elnökének és egy tagnak. Negyedórájuk van számomra? Igen, ennyi. Elmondtam, ki vagyok, amikor odaértem, hogy november 4-e után nem mentem többé dolgozni a *Népszabadság* szerkesztőségébe – Hajós alig észrevehetően, de helyeslően bólintott. „Mi azonosítjuk magunkat a munkássággal. Milyen újságot csináljunk, kérdeztem tőlük is, mint előzőleg a Goldbergben. Megdöbbenően azonos volt a válasz. „Olyat, amelyik igazat ír, a munkásság véleményét tükrözi. A *Népszabadság* a *Szabad Népből* lett, még a neve is valahogy abból alakult. Ennek a lapnak nem hisznek.”

A Budapesti Szerszámgépgyár munkástanácsa is úgy határozott, hogy felveszik a munkát. Ma már a munkások több mint kétharmada bejött, de a gépek hamarosan leálltak energiahiány miatt. Ez a határozat nem született simán. Volt ellenzéke a munkástanácsban, érdekes módon Ludmann László is, a néhány hónappal ezelőtt népszerűsített Kossuth-díjas szerszámgép-konstruktőr. Igaz, Kossuth-díja ellenére tele volt panasszal, amikor a tavasszal beszélgettem vele, fájlalt – és joggal – mindent, amit a kormányzat tett: nem kísérhette el azt a gépet, amelyet ő tervezett a Lipcsei Vásárra, nem engedték, hogy a prototípust megfelelően kikísérletezzék, nem fizetik meg a tervező munkát stb. Lehet, hogy ez a sok bánat tör most ki rajta, amikor azt mondja: „Ha felvételjük a munkát, árulónak fognak tartani bennünket!”

No, de mégiscsak felvették tegnapelőtt és tegnap a munkát. Miért? Hajós elmondja, hogy „nem a Kádár-kormány előtt estek hasra”, hanem az orosz túlerőnek voltak kénytelenek megadni magukat. Az ország anyagi romlás előtt áll, a Szovjetuniónak közömbös, hogy lesz-e itt nyomor vagy sem. Legalábbis azért, hogy ne legyen, nem fog kimenni. Tehát ésszerűbb elkezdeni dolgozni, s aztán meglátjuk, betartja-e a Kádár-kormány az ígéreteit. Eddig egy végtelen körbe-körbe játék folyt: Ha kivonulnak az oroszok, elkezdünk dolgozni! Ha rend lesz – akkor kimennek az oroszok! Valakinek, mondja Domonkos, el kellett kezdeni. A Kádár-kormány persze most azt hajtogatja, hogy vegyétek fel a munkát, s akkor minden jó lesz. A baj az, hogy – „Hej, ha nem hazudtak volna tizenkét évig annyit!”

Mégis mi az elképzelés, milyen legyen a jövő? Ha az ember a válaszokat nézi, egy közös vonást lát bennük: ne legyen olyan, mint tizenkét évig volt. A múlt sötét és riasztó. Domonkos elmondja, hogy a magyar munkás tud és szeret dolgozni, nem kell hajszozni, ahogy ezt a múltban tették, de tudjon megélni családjával úgy, hogy az asszonynak ne kelljen dolgoznia. Lehet, hogy a Szovjetunióban jó volt, kellett az a sok napközi, de nekünk nem kell. Adják meg a munkásnak, ami jár neki, s akkor majd megmutatja, mit tud...

Majoros elmondja, hogy egy orosz tankra rálöttek a Ferenc körúton, erre az elment a Bakáts térre, s ott körbe lőtte a házakat. Nem értelmetlen pusztítás ez?

Sz. szembeveti vele, hogy az ő szomszédságukban látták egyszer, hogy valaki tüzel a padlásablakból. No, ez veszélyes, mert kiprovokálhatja, hogy az oroszok szélőljék a házukat? Átmentek úgy hatan, kikövetelték a ház mestertől a kulcsot (az előbb tagadta, hogy valaki lenne bent), lefegyverezték az illetőt, „gitáros felkelő”, s nem is volt semmi csetepaté abban a háztömbben.

De összeszedik a fiatalokat! Én mondom – így Majoros –, hogy azok közül, akik ma nem jöttek be dolgozni, a legtöbb fél vagy családját félti az elhurcolástól. Magam kilenc hónapot töltöttem az oroszoknál fogságban, 1945-ben – ez elég volt. Ha engem valamelyik is el akar vinni, ha csak azt mondja, hogy pasli, átvágom a torkát! Nem bánom, ha szitává lőnek is! Bejöttem dolgozni jobb meggyőződés ellenére, de az a véleményem, hogy amíg elhurcolnak embereket, helyes a sztrájk... Milyen a hangulat a szereldében? Bejöttek, de csak tengenek-lengenek. Nincs energia. A kormány? Mindegy, hogy ki, de határozott intézkedés, gyors, sikeres tettek, magyar, határozottan magyar intézkedések és hatalom segítene!

Mi ennek a gyárlátogatásnak a tanulsága? Az egyik, hogy (lehet, én többnyire ilyen munkásokkal beszéltem) sok a józan, dolgozni kívánó munkás, s nem lenne nehéz velük egyezni, bár a bizalmatlanság minden ellen, ami kommunista és szovjet – rendkívül mély. Hatásos tettek azonban a passzív bizalmatlanságot valami mással, legalábbis valamilyen munkakedvvel válthatnák fel.

Zajác Anna deportált
(1956. november 27.)

Szokoljev szovjet küldött kijelentette, hogy a deportálásokról való szóbeszéd rágalom, az orosz csapatok egyetlen magyart sem deportáltak a Szovjetunióba. A magyar sajtóban megjelent egy kormány-nyilatkozat, amely ugyanezt mondja, s rémhírnek minősít minden ezzel ellenkező állítást. Egyik cáfolat sem talált sok hitelt, bár biztosan akadtak olyanok, mint én, akik – mielőtt véglegesen elhiszik és elítélik ezt – meg szerettek volna bizonyosodni felőle. Nos, ma alkalmam volt beszélni egy magyar felkelővel, aki négy nappal ezelőtt tért vissza Ukrajnából, kétheti deportálásból. De kevés, hogy én hallottam elbeszélését, volt ott más is.

Valami isteni sugallatra reggel felhívtam Zsoldos Árpádot a kelenföldi Goldberger Textilgyárban, s megkérdeztem, nem zavarok-e, ha kijövök. A sugallatot azért neveztem isteninek, mert éppen ma délelőtt látogatott ki a gyárba Sam Russel, az angol kommunista *Daily Worker* tudósítója és az olasz *Unitá* munkatársa. Az olasz tolmács Vadas, akivel együtt dolgoztunk a *Szabad Népnél*, közben odasúgta, hogy mindkettő szovjet hívásra jött, s azt szeretnék látni, ami hivatalos álláspontot támasztja alá. A valóság azonban mást mutatott. Ez zavart, Russelnél bosszúságot okozott.

A két tudósítót meghívták a munkástanács ülésére, s ezen úgy látszik a deportálásról is szó esett. A két tudósító kijelentette, szeretne beszélni valakivel, akivel ez megesett, mert eddig csak szóbeszédeket hallottak erről. Nos, jókor és jó helyen kérték ezt, tegnap jelentkezett éppen munkára a gyárban Zajác Anna 17 éves szövőnő, aki most tért vissza kéthetes deportálásból. A lány éppen velem beszélgetett Zsoldos szobájában. Az történt ugyanis, hogy Zsoldos még reggel mesélt nekem a lányról, mire bennem is felébredt az újságírói vér, s kértem a föld alól is kerítse elő a lányt. Beismerem, néhány pillanatig félelem fogott el, amikor ezt kértem, nem lesz-e baj, nem tüntetnek-e el engem is az oroszok, ha kiderül, hogy újságíró létemre meginterjúvoltam egy nem létező deportáltat. Nos, a lány jött, s elmondta nekem röviden a történetet. Ekkor üzentek a munkástanácstól: Anna jöjjön fel! Egy-két percig ingadoztunk négyen, akik hallgattuk: nem lesz-e ebből baja a lánynak? Aztán mégis felküldtük. Óriási nemzetközi jelentősége lehet annak, ha ezek ketten mégiscsak megírják, hogy volt deportálás Magyarországról! Ha semmi másról, de a munkások szovjet ellenes hangulatáról meggyőződhetett itt a két tudósító.

Szigorú és gúnyos tekintetek keresztüzében ültek. Velük szemben a lány.

Mondja el tömören, hogyan vitték el – szólt valaki a lányhoz, aki kissé zavartan készülődött a beszédhez.

Csak nyugodtan, részletesen – szóltak vissza többen is.

S most megpróbálom valóban tömören leírni a lány elbeszélését, bár azt tervezem, hogy hosszabban fogok vele beszélgetni, leírni történetét október 23-tól november 23-ig.

– November 4-én fogtak el az oroszok. Húszan védtünk egy házat a Corvin köznél. Tizenhárman elestek közülünk, mi pedig egy autóval el akartunk hajtani Bécsbe. Már többször voltunk Ausztriában, sebesülteket vittünk, gyógyszert és lőszert hoztunk. A Tompa utcánál elkaptak az oroszok, átkutattak bennünket, mindegyikünkénél volt vagy töltény, vagy fegyver, hátul az autóban lőszer. Elfogtak. Bevittek bennünket a Honvédelmi Minisztérium épületébe, s ott oroszok és magyar ávósok kezdtek vattolni. Ütöttek-verték

az eszméletlenségig. Fasisztáknak neveztek, azután még sokszor a vallatás során. Lőttünk-e? Hány tankot lőttünk? Stb. Én nem vallottam. Egyszer a falhoz állítottak, megfenyegettek, hogy lelőnek, ha nem vallok. Közben a vőlegényem, akivel együtt harcoltam, és akivel együtt vittek ki, bevallotta, hány tankot lőttünk ki. Én mindent letagadtam.

Három nap múltán hátrakötözték kezünket, összecsomózták lábunkat, feldobáltak egy teherautó tetejére, mint a zsákokat, ponyvával letakartak bennünket, s elvittek. Az orosz őr még rá is ült a ponyvára, hogy úgy lássék, mintha csak teheráru lenne. Alig kaptunk levegőt, mondjuk az oroszoknak: oxigén, oxigén. Így értette meg, hogy levegő kell. Erre ő fasisztának nevezett bennünket, mondván, hogy azoknak levegő sem kell. Egyszer, hogy mozogtam, puskatussal úgy fejbe ütött, hogy elvesztettem az eszméletemet.

(Miközben a lány a felkelők és saját halált megvető ellenállásáról, az örök embertelenségéről beszél, nincs a hangjában felháborodás és elemi hullámváz – inkább csak gúny és valami vidám hetykeség. Négy hétig szembenézett a halállal, kínvallatással és most már csak fölényrel tud beszélni az oroszokról.)

Vecsésen vonatra szálltunk, s itt már jobb lett a sorsunk, ki marhavagonba jutott, ki személykocsiba. Én például párnáson utaztam Záhonyig. Itt teherautókkal, rabszállítókkal egész Ungvárig-Uzsgorodig (így mondja: Nyuzsgorod).

Sam Russel itt közbe kérdez: – Honnan tudták, hogy Uzsgorod?

– Az oroszok megmondták, hol vagyunk, de voltak a börtönben (valami oknál fogva „nemzetközi börtönnek” nevezik) ottani magyarok is, takarítók, szakácsok.

Itt is vallattak bennünket, de már finoman. „Miért harcoltunk? Hogy az oroszok ki menjenek Magyarországról?” „De hát mi nem tettünk semmi rosszat azzal, hogy ott voltunk, miért akarták, hogy kimenjünk?” (No, vajon mivel érvel Anna?)

– Lássá elvtárs (végig elvtársaknak szólította az oroszokat), mi huszonnyolc forintért vásároltuk a zsírt, maguk meg úgy tudom, négy forintért. Ez nagy különbség, s ezért fordult elő, hogy nekünk olykor nem is jutott zsír.

Gyakran mondták, hogy fasiszták vagyunk, hogy elküldenek majd Szibériába. De végül is másképp alakult.

A börtönben úgy kétezren lehetünk, többnyire magyar katonák. Civil kevés. A múlt szerdán a 19 éven aluliakat hazahozták. Autón jöttünk Budapestig. Valahol a Sztálin szobor közelében a német követséggel szemben szálltunk ki. Itt beszédet intézett hozzánk egy orosz. Elnézést kért azért, ami történt, majd kért, ne beszéljünk arról, ami történt, mert Budapesten az a hír terjedt el, hogy a szovjet fiatalokat deportál. „Hát, a 21 évesek, akik ott maradtak, nem fiatalok?” – kérdeztem én, mire az orosz tiszt azt mondta, hogy ilyen hangon ne beszéljek vele.

Ezzel elengedtek. Azt mondták, kapunk valamilyen írást, de nem adtak.

Arany holmiját, láncát, gyűrűjét sem hozta vissza senki.

Ezzel a lány befejezte a történetét.

Az olasz csendben jegyzetelt, egyetlen szót sem kérdezett. Sam Russelen azonban, aki erélyes és határozott ember, látszott, hogy dühíti az elbeszélés. Elkezdte kérdegetni a lányt: milyen utcában volt az a ház, ahol elbocsátották őket, hol a német követség stb. A lány bizonytalan feleleteket adott. Russel végül is kibökte, mire akar kilukadni: ha ennyire bizonytalan Anna abban, hogy Pesten hova hozták, hogy nem tudta megállapítani, hogy Uzsgorodon vagy éppen Sztálingrádban volt. A munkástanács egy emberként fel-

zúdult: „Ne azt firtassa, hogy hol az az utca Budapesten. A lány nem ismeri jól ki magát!” Russel látta, a vita ebben nem vezethet jóra, s megköszönte az elbeszélést, mondván, ellenőrizni fogják.

Csak úgy ne járjanak a tudakozódással – szól közbe egy újonc hang –, mint mi Nagy Imrével. Azt sem tudjuk, hol van!

Pest, az Pest
(1956. december 12.)

Valamelyest konszolidációt, a halál és a halálos rémület heteinek elmúlását jelzi egy budapesti sajátosság megjelenése: ismét hallani vicceket, mégpedig aktuális politikai adomákat. Bizonyos politikai légkörben, a közélet bizonyos állapotában elmaradhatatlanul megjelennek a pesti viccek, a változások, a közvélemény alakulásának nyomjelzőjeként. Úgy 1950 és 1954 között a legsötétebb szellemi, fizikai elnyomás és terror idején nem volt vagy csak igen kevés politikai vicc, részben azért, mert az emberek még egymásnak is féltek politikai célzásokat tenni, részben pedig azért, mert sokunkban az a meggyőződés élt, hogy egy Rákosi viccnek még a meghallgatása is szentségtörés. Vagyis hiányzott az a minimális könnyedség és szellemi szabadság, amelyben a szájról-szájra járó politikai vicc virágozhat. 1954-től a forradalom kitöréséig azután a Rákosi, Sztálin, a párt és a kormány s az egész rendszer ellen irányuló tréfák serege bukkant a felszínre, s úgy terjedt, mint az elektromosság vagy a légáramlat.

Október 23-án kitört a fegyveres felkelés, s ezzel a szabadságnak a szellemi és a cselekvési szabadságnak már olyan fokára emelkedtünk, amelyben nem is virágozhattak a viccek, mert itt és most a tetteké lett a szó, s mert a vér nem tűri a tréfát. November 4-én, hajnalban, kezdetét vette a második orosz intervenció. Budapest népe, néhány ezer fegyveres kivételével, jórészt a pincékbe bújt, ijedt madárként. November vége felé és december elején azonban már elhallgattak a fegyverek, ha a helyzet nagyon ingatag is, az életveszedelem elmúlt. A közvélemény hangulata, a légköri feszültség megint elérte a határt, ahol ismét születnek viccek – a politikai problémák súlyosak, viszonylagos szellemi szabadság legalábbis a társaságokon belül, a kormánnyal szembeni összetartás formájában szintén megvan. Tehát: Kohn bácsi visszatért, hogy jelképezze a pesti embert.

No, de nézzük a vicceket. Előbb azokról írok, amelyek még jóformán a harcok utolsó szakaszában születtek. Nem is viccek ezek tulajdonképpen a klasszikus pesti értelemben, még a harc részei. Íme egy közülük: Az Üllői úton, a járdán, ugyanabban a ládában, amelybe a forradalom napjaiban az elesett hősöknek gyűjtöttek a nyílt utcán, s amelyben teljesen őrízetlenül heverték a százforintosok, most kézigránátokat tettek. A láda felett ez a felirat olvasható: „A szovjet nép ajándéka a magyar népnek!”

Amint ezt hallottam, rettenetes szomorúság és düh fogott el, ott láttam heverni az Üllői úti porban az orosz és a magyar holttestek között kimúlt frázisainkat is. Döglött, kivégzett frázisokat, amelyekkel a valóságot akarta a párt helyettesíteni. S a forradalom humora (mert ez még azé) íme szégyenfára szegezte.

Ennél kevésbé tragikus hangulatúak a későbbi viccek. Egy csokor a romlásokról, a tönkrement házakról és lakásokról szól. Hősük Halmai Imre, az ismert komikus színész. Ő meséli, hogy egy ízben hazatérve fel akart menni lakásába. Megnyomta a liftgombot,

de a lift nem működött, ellenben lejött a lakás. Máskor – az óvóhelyen lévén az egész ház – Halmai szórakoztatni kezdte a társaságot. Bombasikere volt. Ezen felbuzdulva másnap megismételte a produkciót, de ekkor már csak fél ház volt. Valamikor réges-régen, október 23-a előtt bántott és kínlődást okozott sok ezer budapesti családnak a társbérlet, a lakásnyavalyának egyik válfaja. Régi, szép panaszaink! Mennyivel keserűbbek a mostaniak! A két lakásbajt, a régit és az újat kombinálja össze egy tömör, egyetlen rövid mondatból álló vicc: „Társbérletét díjmentesen leválasztja Zsukov marsall.”

Közismert dolog, hogy ebben a forradalomban jórészt fiatalok harcoltak, köztük sok egészen ifjú, 14-15 éves gyerek. Azt az ellentmondást, amely fiatal koruk és a fegyveres harc ténye között van, fogja meg a viccek másik fajtája. „Kopogtatnak egy ajtón, a háziasszony kinyitja, s egy kisfiút lát a küszöbnél. Néni kérem – szólal meg a kisfiú –, ha jól letöröm a lábamat, bemehetek az ablakból lövöldözni?” Gyerekek, kedves, lelkes gyerekek, akik e nagy nemzeti hazafias felbuzdulásban kicsit játéknak is tekintették ezt a véres és szörnyűséges harcot. A Rádió ugyan néhány évvel fiatalabbaknak mondja esténként meséit, de a vicc, amelyet erről faragtak, ezt a játékos, haláltmegvetést tükrözi, természetesen a maga módján. Tehát: a Rádió – egy javaslat szerint – így fejezze be esti meséjét: „Jó éjszakát gyerekek. Letettétek már a fegyvert?”

Ez a forradalom úgy felforgatta a magyar életet, mint a világháború óta semmi. Az életet is, a lelket is. Az itthon a legtöbb ember számára sivár lett, az élet csak kilátástalan tengődést ígér, s a külföld, az eddig is ígéret földjének hitt nyugat – Amerika, Ausztrália, Anglia – soha ilyen vonzó nem volt, mint ma, nyugalomával, gazdaságával s hirtelen fellángolt vendégszeretetével. Több mint százezer embert vonzottak ki az országból. Kilátástalanság, mit mond erről a humor?

„Kohn bácsi találkozik az ismerősével, s elmondja neki, hogy disszidálni akar. Miért – kérdi a másik. Nézze – válaszolja Kohn – ennek két oka is van. Az egyik az, hogy itt rettentő nagy antiszemizmus lesz, zsidópogrom, ha kimennek az oroszok az országból. Én, inkább elejét veszem ennek, s nyugatra megyek. Ugyan – mondja erre az ismerőse – nem mennek ki az oroszok! Látja – mondja erre Kohn bácsi – ez a másik ok, amiért disszidálok.”

Még kiábrándultabb a következő adoma: „Valaki elmegy az útleveosztályra, és azt mondja, hogy ki akar vándorolni, útlevelet kér. Semmi akadály – feleli a tisztviselő –, de hová. Mindegy – így a válasz. No, ha mindegy, akkor itt a földgömb, válasszon ki magának egy országot. Az illető néz, nézegeti a földgömböt, majd visszaadja a tisztviselőnek mondván: Kérem, nem kaphatnék egy másikat?”

Hogyan születnek ezek a viccek, senki nem tudja. Legalábbis, én még nem hallottam magyarázatot. Biztos, hogy valaki kitalálja őket, de az is lehet, hogy egyszerre több agyvelőben is létre jön. Hadd mondjak el erre egy esetet. Talán egy hónapja az utcán jártam, valamelyik kapu alatt egy kis kék táblán akadt meg a szemem: „Ezt a házat a lakók szocialista megőrzésre átvették.” No, jutott rögtön eszembe, Budapestet is átvették az oroszok szocialista megőrzésre. Ezt a gondolatot azóta elfelejtettem, tegnap viszont valaki a klubban, mint pesti viccet mesélte.

*

Ezzel befejeződik a naplónak az a része, amely az újságírósztrájk idején íródott.